

Омеляненко Алла

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри дошкільної освіти

Бердянського державного педагогічного університету,

м.Бердянськ, Україна

ORCID: 0000-0001-5214-1663

e-mail: alla.omelyanenko2017@gmail.com

РОЗВИТОК ДІАЛОГІЧНОГО ХАРАКТЕРУ СПІЛКУВАННЯ У НАВЧАННІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ СКЛАДАТИ РОЗПОВІДЬ-РОЗДУМ

Анотація. У статті висвітлюються питання встановлення послідовних стадій формування умінь дітей складати розповідь-роздум: інформаційно-змістова, діалогічна, репродуктивна, самостійного продукування. На основі аналізу психолого-педагогічної, лінгвістичної та лінгводидактичної літератури з'ясовано різні підходи науковців щодо сутності та характеристики зв'язного мовлення. Сформульована мета статті – дослідження послідовних стадій формування умінь дітей складати розповідь-роздум, серед яких є діалогічна.

Розкрито сутність зв'язного мовлення, яке виконує низку важливих функцій, головною з-поміж яких є комунікативна функція, що реалізується у двох основних формах – діалогічній і монологічній. Автор зазначає, що кожна з цих форм має свої специфічні особливості, що визначають зміст і характер методики їх формування. Лінгвісти протиставляють діалог та монолог, виходячи з їх різної комунікативної спрямованості, лінгвістичної та психологічної природи. Учені наголошують на взаємозв'язку діалогу та монологу, зазначаючи, що репліка мінімонологічна, а монолог – це репліка діалогу. Характеристика діалогу та монологу необхідна для розуміння становлення розвитку зв'язного мовлення дітей дошкільного віку. Автором встановлено послідовні стадії формування умінь дітей старшого дошкільного віку складати розповідь-роздум. Серед них діалогічна, у процесі якої створювалися ситуації сумніву, зіткнення різних позицій, складалися діалоги з репліками-судженнями, репліками-обгрунтуваннями, репліками-ствердженнями, діалоги-роздуми. Перспективу подальшого дослідження автор вбачає в змістовому наповненні послідовних стадій формування умінь дітей старшого дошкільного віку складати розповідь-роздум.

Ключові слова: зв'язне мовлення, діалог, монолог, розповідь-роздум, стадії.

Постановка проблеми. Оволодіння зв'язним мовленням вважається найвищим досягненням у вихованні мовної особистості дитини дошкільного віку. Упродовж дошкільного віку змінюються форми зв'язного мовлення. Воно здійснюється в діалогічній та монологічній формах.

Вивчаючи особливості розвитку зв'язного мовлення, нам видається доцільним виходити з положення про те, що монолог, як одна із форм зв'язного мовлення, мовленнєвого спілкування перебуває у постійній взаємодії з діалогом. У зв'язку з цим досить часто при спілкуванні є характерною особливістю, яку виділяв Л. Якубинський, а саме: функціонування «чистих форм монологу і діалогу нетипове для реальної комунікації» (Якубинський, 1923, с.18). Цей погляд поділяють також Н. Арутюнова, М. Бахтін, В. Бухбіндер, В. Виноградов, Г. Винокур.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Усталеним в дошкільній лінгводидактиці є погляд на особливості формування зв'язного мовлення, згідно з

яким ситуативне мовлення пов'язується з діалогічним, а контекстове – з монологічним і загалом з певним віковим періодом. Приміром, за твердженнями Д. Ельконіна і Г. Люблінської перехід від зовнішнього мовлення до внутрішнього, від ситуативного до контекстового відбувається у дітей чотирьох – п'яти років. Проте, як стверджує Г. Леушина, ситуативність мовлення не є суто віковою особливістю, і навіть у наймолодших дітей дошкільного віку за певних умов спілкування виникає контекстове мовлення. Такими умовами автор вважає характер спілкування, зміст мовлення, індивідуальні особливості дитини. Ототожнення ситуативного мовлення з діалогом, а контекстового з монологом теж є помилковим, оскільки в низці сучасних досліджень наводиться немало прикладів ситуативності монологічного мовлення (Н. Гавриш, Г. Лопатіна, Г. Чулкова).

Як вважають учені А. Арушанова, П. Блонський, А. Богуш, Н. Кузіна, Н. Луцан, Г. Чулкова, діалогічне спілкування навчає дитину контролювати та уточнювати висловлене нею, аргументувати свій погляд на те чи інше явище, ставити запитання, відповідати не одним реченням, а цілим висловлюванням, розвивати та доводити свою думку. У спільній грі діалог між дітьми є монологізованою формою мовлення, монологічним діалогом. Незважаючи на значний інтерес науковців (А. Богуш, Н. Луцан, Л. Фесенко, Г. Чулкова) до різних аспектів зв'язного мовлення, розвиток діалогічної стадії навчання дітей старшого дошкільного віку складати розповіді-роздуми потребує спеціальних досліджень.

Метою статті є дослідження послідовних стадій формування умінь дітей складати розповідь-роздум, серед яких є діалогічна.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема розвитку зв'язного мовлення досліджувалася психологами (Л. Виготський, І. Зимня, Г. Леушина, О. Лурія, С. Рубінштейн), лінгвістами (Ф. Бацевич, І. Гальперін, Н. Зарубіна, М. Кочерган, О. Леонтьєв, Л. Лосєва, О. Москальська, О. Нечаєва, Е. Реферовська, Г. Солганік), лінгводидактами (А. Богуш, Н. Гавриш, М. Вашуленко, Т. Ладиженська, Н. Луцан, М. Пентилюк, О. Ушакова).

Генетично первинною формою зв'язного мовлення, як свідчать дослідження учених, є ситуативне, яке може бути зрозумілим тільки в певній ситуації. Це мовлення, що супроводжує дії, жести, міміку. Для нього є характерним неповні речення, окремі слова, рухи і тому таке мовлення може бути зрозумілим тільки в певній ситуації. Оволодіння контекстовою формою мовлення зумовлене більш складними завданнями. У ньому мають бути розкриті та відображені всі істотні зв'язки, думки. Для того, аби зрозуміти його немає потреби спеціально зважати на конкретну ситуацію, в якій перебуває та говорить дитина. Ситуативне і контекстове мовлення завжди перебувають у внутрішньому взаємозв'язку, але контекстове не витісняє ситуативне і не приходить йому на зміну. Як зазначає С. Рубінштейн, ситуативне і контекстове мовлення, з розвитком останнього, співіснують у дитини.

С. Рубінштейном сформульована теза про те, що в комплексному процесі онтогенезу мовленнєвого спілкування є центральний напрям розвитку, який інтегрує всі інші мовленнєві аспекти – це формування уміння продукувати та розуміти контекстові висловлювання: «Основна лінія мовленнєвого розвитку дитини в цьому найістотнішому для мовлення його аспекті, за словами С. Рубінштейна, полягає в тому, що від виключно панівного стану тільки ситуативного мовлення дитина переходить до оволодіння і контекстивним мовленням».

Зв'язне мовлення поділяється на діалогічне та монологічне. Діалогічне мовлення розглядається вченими (О. Гвоздев, Г. Леушина, Н. Луцан, Е. Палихата, В. Скалкін, Л. Щерба, Л. Якубинський) як первинна природна форма мовленнєвого спілкування, що складається з обміну висловлювань. Діалогічне мовлення це – ситуативне, контекстне, згорнуте, еліптичне, довільне, реактивне, мало організоване мовлення. Монологічне мовлення – це розгорнутий вид мовлення, оскільки мовець мусить не

тільки назвати предмет, але й розкрити різні зв'язки (часові, причинно-наслідкові), що характерні для нього.

На необхідності спеціальної роботи з розвитку зв'язного монологічного мовлення дітей наголошували Л. Виготський, Д. Ельконін, О. Запорожець, Г. Леушина, І. Синиця, Ф. Сохін, С. Рубінштейн, Л. Федоренко, Л. Щерба. Ці вчені зазначають, що зв'язним монологічним мовленням дитина дошкільного віку починає оволодівати в 4 – 4,5 роки. Це пов'язано з розвитком мислення дитини, ускладненням дитячої діяльності, формами спілкування з оточуючими людьми. За таких умов у дошкільника з'являється потреба у нових мовленнєвих засобах та формах побудови монологу. Як засвідчують дослідження Н. Гавриш, О. Леонт'єв, Г. Леушина, С. Рубінштейн, Ф. Сохін, А. Шанхарович, самостійно діти не можуть на достатньому рівні опанувати форми побудови монологу, їх цьому необхідно спеціально вчити. Розглядання монологу як форми зв'язного мовлення у лінгвістичному, психологічному та прагматичному аспектах необхідне для нашого дослідження у плані розуміння становлення зв'язного мовлення у дітей дошкільного віку.

Дослідники Д. Баранник, М. Бахтін, Л. Васильєв, Л. Щерба, Л. Якубинський вважають за доцільне визначати монолог, протиставляючи його діалогу, беручи до уваги найвагоміші ознаки монологу: лінгвістичні, психологічні, прагматичні.

Зокрема, Л. Якубинський при розмежуванні форм мовленнєвого спілкування спирається на прагматичний ракурс. Визначення форм мовленнєвого спілкування – монологу та діалогу, автор обґрунтовує з їх протиставлення, відзначаючи, що для діалогу характерні такі ознаки: порівняно швидкий обмін думками, коли кожний компонент обміну є реплікою і одна репліка в найвищому ступені обумовлена іншою; обмін відбувається поза будь-яким попереднім розмірковуванням; компоненти не мають особливої заданості, в побудові реплік відсутня навмисна зв'язаність, і вони в найвищому ступені короткі. Для монологу характерні: протяжність та обумовлена нею зв'язність, побудова мовленнєвого ряду; однобічний характер висловлювання, не розрахований на термінову репліку, заданість, попереднє обмірковування (Якубинський, 1923). Перелічені ознаки монологу не є суперечливими або взаємовиключними.

Дослідження вчених (А. Бородич, Е. Короткова, М. Коніна, Н. Орланова, Л. Пеньєвська, Є. Радіна, Є. Тихеєва) заклали основи методики розвитку зв'язного мовлення. У них окреслено основні методичні прийоми, встановлено послідовність їх застосування, визначено умови, що сприяють ефективності навчання.

На розвиток зв'язного мовлення дошкільників вказувала Є. Фльоріна. Вона зауважувала, що читання, розповідання художнього твору, розмова, а також розповіді самих дітей розвивають мислення та навички мовлення. Методичні рекомендації дослідниці щодо навчання розповіді, використання ілюстрацій та поетапна організація процесу навчання самостійного складання зв'язних висловлювань були враховані нами в експериментальній методиці навчання складання дошкільників розповідей-роздумів.

Л. Пеньєвська зазначала, що зміст дитячих розповідей необхідно збагачувати різноманітними джерелами. На її думку, серед джерел, які повною мірою сприяють одночасному розвитку мовлення і мислення дітей, спостереження за довкіллям займають провідне місце. Важливо вчити дітей знаходити влучні слова, правильно будувати речення та поєднувати їх у логічній послідовності у зв'язну розповідь.

Роль бесіди в роботі з дошкільниками досліджували ряд учених (М. Коніна, Е. Короткова, В. Логінова, Є. Радіна, О. Усова, Є. Фльоріна). Ними було класифіковано бесіди, виділено її структурні компоненти.

В. Логінова зазначає, що по-справжньому розвивальною бесіда буде в тому випадку, коли її метою є усвідомлення фактів, набутих дітьми, встановлення різноманітних зв'язків, обґрунтування фактів, суджень, а не звичайне їх відтворення. Якщо в бесіді вихователь буде спонукати дітей шукати причини та наслідки того чи іншого відомого явища, шукати докази, вчити осмислювати факти, то мовлення дітей

буде адекватним змісту, складнішим за структурою, матиме прості доведення, аргументацію.

Основним прийомом в методиці проведення бесіди є запитання. До прикладу, Є. Радіна зазначала, що більшість вихователів використовують запитання як прийом навчання неефективно. На її думку, правильно поставлене запитання має стимулювати дітей до узагальнення роздумів, вміння доходити самостійних висновків. Автор пропонує класифікувати запитання на репродуктивні, пошукові, причинно-наслідкові. В експериментальному навчанні нами було враховано погляди Р. Жуковської, Г. Люблінської, В. Нечаєвої, Є. Радіної, К. Ушинського, які наголошували на необхідності використання системи запитань (чому? для чого? навіщо? чим схожі? як здогадатися?) різноманітних за функціями та формою, зокрема пошукових як прийому навчання дітей складання монологу, в якому розкрито логічні, причинно-наслідкові зв'язки та відношення доквілля. Проведення бесід, діалогів, обговорення складних пошукових запитань спонукає дітей відстоювати свій погляд, контролювати та уточнювати свої твердження, обґрунтовувати їх різними аргументами.

Спираючись на висновки досліджень учених (А. Арушанова, Н. Луцан, Л. Фесенко, Г. Чулкова) щодо розвитку зв'язного мовлення, що ґрунтується на діалогічному спілкуванні, передбачаємо в подальшому встановлення послідовних стадій формування умінь дітей складати розповідь-роздум: інформаційно-змістова, діалогічна, репродуктивна, самостійного продукування розгорнутої розповіді-роздуму. До змісту діалогічної стадії включено організацію діалогів з використанням реплік-суджень, реплік-обґрунтувань, реплік-тверджень.

На підготовчому етапі організовували діалоги, оскільки прагнення відстояти свій погляд у діалозі спонукав дітей контролювати та уточнювати свої твердження, обґрунтовувати їх різними аргументами. «Доведення виникають спочатку в суперечці між дітьми, – зазначав Л. Виготський, – і тільки потім переносяться всередину самої дитини, пов'язані з формою виявлення її особистості».

У процесі розв'язання цього аспекту роботи створювались умови, за яких у спільній діяльності відбувалося більше діалогів, бесід, в яких діти використовували репліки-судження, репліки-обґрунтування, репліки-твердження (Омелянко, 2009, с.68). Наприклад, вихователь пропонував обрати дітей на певні ролі в сюжетно-рольовій грі «Будівництво». Діти пропонували свої кандидатури, а вихователь просив пояснити, чому саме цю дитину пропонують. Завдяки прийому спільного обговорення вибору на ролі діти висловлювали свої пропозиції, мотивували свій вибір. Репліка-запитання «чому» спонукала до реакції ствердження чи заперечення, пояснення. Далі вихователь, який виконував роль «директора будівництва» пропонував обраним бригадирам очолити будівництво школи, магазину, гаражів.

У сюжетно-рольових іграх («Будівництво», «Лікарня», «Автопарк», «Мандрівки залізницею, автомобілем, пароплавом»), колективних завданнях та дорученнях (аплікація, ручна праця та праця в природі), дискусійних мовленнєвих ситуаціях («Як би ти вчинив, коли матуся втомилась, а до тебе прийшли друзі?») виникала необхідність радитися, чемно, коректно відстоювати свій погляд точку, контролювати та уточнювати елементи власних роздумів.

Відповідаючи на запитання, наприклад, під час розглядання картин, на яких зображені конфліктні життєві ситуації або в бесіді за змістом творів на морально-етичну тематику, вчили дітей використовувати модальні слова та вставні компоненти (я думаю, я переконаний, мені здається, на мою думку, на мій погляд).

Запитання вихователь ставив таким чином, щоб у відповіді було вставне модальне слово, а сама відповідь наближалася до структурного елементу роздуму-тези.

Цю навичку, починати розповідь-роздум з тези, закріплювали в дидактичних іграх: «Подобається – не подобається», «Згода – незгода», «Чарівні перетворення». Приміром, гру «Подобається – не подобається» проводили за декількома темами: «Овочі», «Фрукти», «Іграшки», «Пори року». Під час гри діти ставали в коло,

вихователь кидав дитині м'яч, називаючи тезу: «Я люблю літо», «Мені подобається груша», «Моя улюблена іграшка – автомобіль». Від дитини вимагалось погодитися чи не погодитися з названим вподобанням та обґрунтувати його.

У грі «Згода – незгода» вихователь стверджував або заперечував положення, факт. Діти повинні були погодитися з цим ствердженням або заперечити його, але обов'язково пояснити, чому вони так думають.

Роздум у дітей виникав при наявності потреби в ньому. Одним із засобів викликати цю потребу, тобто зрозуміти щось, довести або спростувати якесь твердження було вміло поставлене вихователем запитання «чому?». Це проблемне запитання як прийом навчання мало велике значення, бо спонукало дітей до розмірковування. Воно також активізувало мовлення та мислення дітей дошкільного віку, сприяло поглибленню їх чуттєво-інформаційного досвіду, уявлень та знань, концентрувало увагу дитини на досягненні нового пізнавального результату.

Вдало підібраними запитаннями вихователь спрямувала відповіді дітей на усвідомлення суперечності між твердженнями дітей та відомими їм реальними фактами. Вміння дошкільників спостерігати удосконалювалося в процесі пізнання явищ природи, одночасно з цим виховувалась і логіка мислення, яка неможлива без вміння виділяти істотні зв'язки, узагальнювати їх, доходити висновків.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Діалог є природним середовищем розвитку мовної особистості. Найбільш соціально значущою для дітей дошкільного віку є діалогічна форма спілкування, у процесі якої створювалися ситуації сумніву, зіткнення різних позицій, складалися діалоги з репліками-судженнями, репліками-обґрунтуваннями, репліками-ствердженнями, діалоги-роздуми.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо в змістовому наповненні послідовних стадій формування умінь дітей старшого дошкільного віку складати розповідь-роздум.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Бацевич, Ф.(2004). *Основи комунікативної лінгвістики*. Київ: Видавничий центр «Академія».344 с.

Богуш, А. та Гавриш, Н.(2007). *Дошкільна лінгводидактика: Теорія і методика навчання дітей рідної мови*. Київ: Вища школа. 542 с.

Богуш, А. (2001). *Лінгводидактика в сучасних закладах освіти*. Одеса: ПНЦ АПН України. 269 с.

Омеляненко, А. (2009). *Навчання дітей старшого дошкільного віку складати розповіді-роздуми*. Донецьк: Юго-Восток. 196с.

Якубинский, Л. (1923). *О диалогической речи*. Ленинград. 217с.

REFERENCES

Batsevych, F. (2004). *Osnovy komunikativnoi linhvistyky* [Fundamentals of Communicative Linguistics]. K.: Vydavnychy tsestr "Akademiia". 344 s. (in Ukrainian)

Bohush, A., Havrysh, N.(2007). *Doshkilna linhvodydaktyka: Teoriia i metodyka navchannia ditei ridnoyi movy* [Preschool Linguistics: Theory and Methods of Teaching Mother Language]. K.: Vyshha shkola. 542 s. (in Ukrainian)

Bohush, A. (2001). *Lingvodydaktyka v suchasnykh zakladakh osvity* [Linguididactics in Modern Educational Institutions]. Odesa: PNCz APN Ukrainy. 269 s. (in Ukrainian)

Omelianenko, A. (2009). *Navchannia ditei starshoho doshkilnoho viku skladaty rozpovidi-rozdumy* [Teaching Senior Preschool Children to Make Up Thought Stories]. Doneczk: Yugo-Vostok. 196 s. (in Ukrainian)

Yakubinskiy, L. (1923). *O dialogicheskoi rechi* [About Dialogical Speech]. Leningrad. 217s. (in Russian)

**THE DEVELOPMENT OF THE DIALOGICAL CHARACTER
OF COMMUNICATION IN THE TEACHING OF SENIOR PRESCHOOL
CHILDREN TO MAKE UP STORY-REFLECTION**

Alla Omelianenko

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Pre-School Education
Berdiansk State Pedagogical University,
Berdiansk, Ukraine

ORCID: 0000-0001-5214-1663

e-mail: alla.omelyanenko2017@gmail.com

Abstract. The article covers the issues of establishing successive stages of formation in children skills to compose story-reflection: information-content, dialogical, reproductive, self-production. Different approaches of scientists to the essence and characteristics of connected speech have been clarified on the basis of the analysis of psychologically-pedagogical, linguistic and linguo-didactic literature. The purpose of the article is to investigate the successive stages of forming in children skills to make up a story-reflection, among which there is a dialogical. The essence of connected speech is revealed, which performs a number of important functions, the most important of which is the communicative function, which is implemented in two main forms - dialogical and monologic. The author notes that each of these forms has its own specific features that determine the content and nature of the method of their formation. Linguists contrast dialogue and monologue based on their different communicative, linguistic and psychological nature. Scientists accent the interconnection of dialogue and monologue, noting that the replica is minimalistic one and the monologue is a replica of dialogue. The characteristics of dialogue and monologue are necessary to understand the development of connected speech in preschool children. The author established consecutive stages of forming in senior preschool children skills to make up a story-reflection. Dialogical stage created situations of doubt, clashes of different positions, dialogues were formed with replicas-judgments, replicas-justifications, replicas-statements, dialogues-reflections. The author sees the prospect of further research in the content filling of successive stages of forming of senior preschool children's skills to make up a story-reflection.

Keywords: connected speech, dialogue, monologue, a story-reflection, stages.

Стаття надійшла до редакції 26.09.2019 р.